

УДК 141.319.8/82.07

СМІХОВА КУЛЬТУРА В ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІЙ ПРОЗІ М. ХВИЛЬОВОГО

Н.В. Козирева, здобувач кафедри філософії Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди

У статті аналізується проблема сміхової культури в інтелектуальній прозі М. Хвильового у контексті антропологічного повороту в європейській гуманітарній думці першої третини ХХ ст. Акцентується увага на таких рисах інтелектуальної прози, як відмова автора щось категорично стверджувати чи заперечувати, прагнення залучити інтелект читача до аналізу та самоаналізу; безперервна циркуляція смислів, що належать до різних рівнів рефлексії; нашарування в одному творі різних літературних жанрів (текст у тексті) (новела «"Я" (Романтика)», оповідання «Лілюлі»). Зясовуються відмінності інтелектуальної прози за доби серйозних суспільних викликів (20-ті рр. ХХ ст.) та експериментальної прози за часів відносно сталого суспільного розвитку на прикладах творчості М. Павича та Л. Даррелла.

Ключові слова: антропологічний поворот в європейській гуманітарній думці, сміхова культура, інтелектуальна проза, іронія, «психологічна Європа», «романтика вітаїзму».

Постановка проблеми. Розвиток інтелектуальної прози в ХХ ст. стає одним із чинників та наслідків соціально-економічної еволюції від «суспільства знань» до «інтелектуального суспільства», відтак, розвиток традицій сміхової культури в українській інтелектуальній прозі набуває особливої актуальності в сучасному вітчизняному суспільстві змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сміхової культури та інтелектуальної прози досліджуються в філософських та науково-літературознавчих працях Н. Акулової, М. Бахтіна, О. Голозубова, С. Голубкова, Ю. Давидова, С. Жигун, Л. Карасьова, Н. Козачук, Т. Манна, Н. Лейтес, Н. Павлової, В. Проппа, М. Рюміної та ін. Разом із тим, залишається недостатньо розробленим культурантропологічний аспект української інтелектуальної прози та її значення у розвитку суспільства.

Мета дослідження – аналіз феномену сміхової культури в

інтелектуальній прозі Миколи Хвильового в контексті антропологічного повороту європейської гуманітарної думки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сутність *антропологічного повороту* в європейській гуманітарній думці першої третини ХХ ст., у тому числі й у художній творчості (Т. Манн), зводиться, як відомо, до спроби визначити специфіку, основи та сфери власне людського буття, людської індивідуальності, творчих можливостей людини, виходячи із самої людини, і через неї пояснити як її власну природу, так і смисл та природу навколишнього світу. У цьому відношенні важливого значення набуває *сміхове начало*, що є обов'язковим, на думку М. Бахтіна, для будь-якої художньої картини світу, адже якісь надзвичайно важливі сторони світу доступні тільки сміхові. Беззастережно серйозний образ дійсності можна вважати однобоким, відтак, неповним, спотвореним. Тобто усе в реальному людському бутті, життєдіяльності людини має свій смішний бік, а непроглядна серйозність страшить людину, скеровує до «догматичної серйозності», позбавляє відчуття повноти життя [2; 4, с. 11].

Разом із тим, «сміх, – як зазначає А. Бергсон, – має відповідати відомим вимогам спільного життя людей...» й оскільки «...комічний персонаж... є смішним саме настільки, наскільки він не усвідомлює себе таким...», то комічне звертається лише до чистого розуму...» [3, с. 20, 26, 116]. «Не існує комічного, – зазначає А. Бергсон, – поза тим, що є власне людським... Комічного не відчуває той, хто почуває себе ізольованим» [там же, с. 16, 18].

Отже, жанр інтелектуальної прози лише тоді набуває, на наш погляд, значущості та актуальності, коли реалізується у контексті сміхової культури, відтак, не випадково М. Хвильовий детально «опрацьовує» наукові та філософсько-антропологічні здобутки А. Бергсона [там же].

Орієнтуючись на «психологічну Європу» у розвитку української літератури, Хвильовий, активно використовує лише окремі ідеї А. Бергсона, Ф. Ніцше, О. Шпенглера [12]. Насправді, він прагне шукати шляхи

подолання негарздів «загибелі Заходу» (О. Шпенглер) в Україні й при цьому не «лікувати» людей в їх суспільному бутті засобами психоаналізу (З. Фрейд) [там же, т. 2, с. 411, 437] чи «виращуванням» так званих «зверхлюдей» (Ф. Ніцше), а «психологічними» засобами сміхової культури в художній літературі з включенням людського інтелекту (термін «психологічна Європа», як відомо, вводить саме Хвильовий). «Вольтер'янська іронія» митця дозволяє йому інтелектуалізувати тексти своїх творів, що можна спостерігати на прикладі інтерпретації та враженні на читачів його новели «"Я" (Романтика)». Важливими ознаками інтелектуальної прози вважаються відмова автора щось категорично стверджувати чи заперечувати, прагнення залучити інтелект читача до аналізу та самоаналізу; безперервну циркуляцію смислів, що належать до різних рівнів рефлексії; відкритий фінал твору, що дає змогу читачеві уявити себе співавтором тощо [1; 7]. Звідси і множина різних, що часто заперечують одна одну, інтерпретацій зазначеної новели і в час її написання, і сьогодні. Кожний бачить у ній «своє» в залежності від власного світорозуміння [8].

Образ людини та «нового ладу» М. Хвильовий розкриває, використовуючи усі засоби сміхової культури та інтелектуальної прози, і в оповіданні «Лілюлі» майже на початку своєї літературної творчості (1923 рік). Якщо іншою важливою ознакою інтелектуальної прози є нашарування в одному творі різних літературних жанрів (текст у тексті) [1; 7], то таку ознаку, на нашу думку, не можна не помітити в цьому творі, хоч сучасні дослідники часто убачають у ньому лише сміхові інтенції, сатиричне наповнення. Мало допомагає й сам автор, акцентуючи на тому, що оповідання «Лілюлі», як і «Свиня» та «Колонії, вілли...», він вважає сатирою на міщан із партквитками [12, т. 1, с. 836], оскільки подібна презентація власного творіння є занадто «скупою».

Привабливим для даного аналізу видається схожість-розбіжність різнопланових за своєю природою та суттю «Лілюлі» Р. Роллана і М. Хвильового. Певний змістовний, як можна очікувати, натяк читачеві на

пародійність автор подає назвою твору, беручи її в лапки. Для тодішнього українця все було зрозумілим, оскільки в перші пореволюційні роки в країні набула значного поширення сатирична п'єса Р. Роллана «Лілюлі» (1918 р.), численні переробки якої в стилі пролеткультівського «нового ладу» були, м'яко кажучи, вульгаризацією, а насправді – спотворенням латентних ідей європейськості, що їх презентує відомий письменник [там же, т. 1, с. 643].

Р. Роллан у своїй п'єсі «Лілюлі» не заглиблюється в архетипи європейської культури; як європейська людина, суб'єкт колективного несвідомого (К. Юнг), він «дихає» духом *свободи* (наприклад, цей дух демонструють своєю майстерністю іронії і сарказму Вольтер та Еразм [11, с. 234]). Європейці знають й істинну ціну *братерству*, що стало реальним втіленням у відносинах між людьми як принцип людинолюбства та гуманізму. Важливою віхою у розвитку європейця як особистості є *культ розуму*, який означає, що з появою у цьому світі «людини розумної», лише вона, (людина) і усе людське в її діяннях надає сенсу життю. Відтак, Р. Роллан – яскравий представник європейського співтовариства, міг собі дозволити цікаву, життємобілізуючу демонстрацію критичного мислення (Захід – «хворий пес») [там же, с. 214, 273]. Його п'єса, безумовно, є талановитою сатирою на тогочасне європейське суспільне буття.

Якщо Р. Роллан у своїй п'єсі констатує, що «життя – трагедія», доводячи до крайнощів соціальний песимізм, розруху і, втрачаючи підґрунтя філософічного ставлення до життя, яким завжди славилась Європа (саме на це звертають увагу читачі ролланівської «Лілюлі», змушуючи автора виправдовуватися [там же, с. 268]), то М. Хвильовий не відмовляється від «загірної комуни» як мети будівництва «нового суспільства» і нової моралі [12, т. 1, с. 815], проте його оповідання «Лілюлі» є надзвичайно гострою сатирою на те, «хто» і «як» це здійснює. Він їдко висміює так званий суспільний «авангард», представлений «пупишкініми» та «мамочками», що встановлюють власні істини у чужому для них українському суспільстві [9].

Хвильовий у своєму оповіданні увесь час грає з читачем, заінтриговуючи його «таємницею» побачити *п'єсу-пародію* на «Лілюлі» Р. Роллана у постановці Льолі – головної дійової особи. Проте, *пародія на пародію* так і не відбулася, її зміст невідомий, відтак, залишається з'ясувати, де ж автор приховав *власну пародію* «Лі-лю-лі» (кожний склад пишеться автором через дафіс як натяк) і про що ця п'єса.

Проведені дослідження свідчать про те, що М. Хвильовий пропонує для реалізації свого задуму нову на той час літературну форму – майже *органічне поєднання в одному творі двох жанрів: оповідання та п'єси* (до того ж, не виокремлює їх як очевидне). Його оповідання достатньо зримо, на нашу думку, оформлене в чотири розділи (з нумерацією I-IV) й має свою назву – «*Побут революції*» [12, т. 1, с. 364], а основні акти п'єси «Лі-лю-лі», з усіма вимогами до її сюжетної лінії (зав'язка – розвиток дії – кульмінація – спад – розв'язка) називаються митцем «Мамочка і Пупишкін», «Мадам Фур'є», «Гульський пузатий самовар», «Фінал» та «Епілог» (останній стосується і його оповідання, і його п'єси) [9].

Можна також припустити, що усе запропоноване Хвильовим відразу після римських цифр I, II, III, IV, насправді, виконує роль попередніх зауважень (приміток) стосовно характеристики дійових осіб та декорацій або місць, де відбувається дійство. Ці тексти дають *грайливо-саркастичний* «різнокольоровий», близький до реального життя малюнок людини «нового ладу», з усіма її людськими достоїнствами та вадами [там же].

Отже, *природа сміху* та антропологічний контекст творів Р. Роллана і М. Хвильового мають значні відмінності. У своїй пародії «Лілюлі» Р. Роллан з помітною виразністю «заземлює» загальнолюдські «психологічні» та «соціальні» орієнтири (Бог, Істина, Свобода тощо), змальовуючи їх в образі людей. М. Хвильовий же в оповіданні «Лілюлі» навпаки, ґрунтуючись на ідеалах українського суспільства та національної культури, переконливо показує, наскільки дійові особи від «авангарду» суспільства, творці «нового ладу», «трохи інтелігенти» є далекими від

реального людського життя, від «сонгороду» в інтерпретації письменника. З ідкою іронією, відвертим комізмом М. Хвильовий висміює потворність комуністичних ватажків.

Традиція інтелектуальної прози за доби серйозних суспільних викликів (20-ті рр. ХХ ст.) певним чином відрізняється від інтелектуальної прози за часів відносно сталого суспільного розвитку, хоч і тут існують свої виклики. Про це свідчать приклади повоєнних романів, зокрема, М. Павича та Л. Даррелла [6].

Одним із основних прийомів Мілорада Павича (1929–2009) можна вважати своєрідний *експеримент* щодо «схрещування» роману з різноманітними позалітературними формами: «Хазарський словник» (1984 р.) – роман-словник, «Пейзаж, намальований чаєм» – роман-кросворд, «Повість про Геро і Леандре» – форма клепсидри, «Останнє кохання у Константинополі» – карти Таро, «Унікальний роман» – «роман-дельта» і т.ін. «Видавець» в романі «Хазарський словник» пропонує читачеві *включитися у гру* щодо різноманітних способів читання книги, надає інструкції стосовно користування словником: «... читач може користуватися книгою так, як йому видається зручним. Одні, як у будь-якому словнику, будуть шукати ім'я або слово, ... інші можуть вважати цей словник книгою, котру слід прочитати цілком, від початку до кінця ... щоб мати найповніше уявлення про хазарське питання та пов'язаних із ним людей, речей, подій. Книгу можна гортати зліва направо і справа наліво...» [10, с. 22].

Англійський письменник Лоренс Даррелл (1912–1990) також прагне створити нову форму роману. В його передмові до другої частини «Олександрійського квартету» (1957–1961 рр.) («Бальтазар») сказано: «Сучасна література не пропонує нам якої-небудь єдності (Unities), так що я звернувся до науки і спробую завершити мій чотирьохпалубний роман, заснувавши його форму на принципі відносності. Три просторові вісі й одна тимчасова – ось кухарський рецепт континууму (the soup-mix recipe of acontinuum). Чотири романи слідуєть цій схемі... Мабуть, варто

поекспериментувати, щоб подивитися, чи зможемо ми відкрити яку-небудь морфологічну форму, котру можна було б приблизно назвати «класичною, – для нашого часу» [5, с. 9–10].

Отже, і Даррелл, і Павич своїми романами експериментують, як це робив у свій час М. Хвильовий. Обидва намагаються створити нову, актуальну й відповідну сучасним вимогам форму роману, поєднуючи при цьому роман із чимось екстралітературним: Даррелл – із науковими принципами теорії відносності, Павич – зі словниковою формою. В обох випадках авторам вдається досягти ефекту множинності точок зору однієї події: «червона», «зелена» і «жовта» книги у Павича; три романи «Жюстін», «Бальтазар» і «Маунтолів», що описують приблизно одні й ті ж події у Даррелла.

«Олександрійський квартет» та «Хазарський словник» можна назвати, на наш погляд, «інтелектуальними романами», романами-конструкціями, причому «науковий» і «словниковий» каркаси, що впадають у вічі, є лише вершиною айсберга. Точніше було б говорити про романи імпліцитного, авторського сюжету, який реалізується на всіх рівнях твору не органічно, а через складну систему різноманітних структур. Через гру з читачем, ці романи також збуджують творчий інтелект.

Павич у своїх інтерв'ю та есе говорить про «архітектуру» нового роману, порівнюючи його створення з будівництвом будинку: «Здається, я поступово перестаю бачити різницю між романом і будинком, і це, напевно, найкраще з усього, що я міг би сказати. ... Ідеал для письменника – це книга як будинок, в якому можна жити якийсь час, або книга як храм, куди приходять помолитися» [10, с. 34]. «... Можливо, це пояснює, чому я намагаюся побудувати (construct) свої романи так само, як побудував би будинок» [13]. Письменник заявляє про необхідність створення нового роману ХХІ століття як більш відкритої читачеві структури, він розміщував свої твори в Інтернеті.

Висновки. Незважаючи на суттєву відмінність від ролланівського духу «психологічної Європи», М. Хвильовий є цілком європейцем,

продовжуючи традицію Арістотеля щодо «сміху», який має сприяти духовному розвитку людини і суспільства та сучасної для нього філософської антропології. Його «романтика вітаїзму» пов'язана з переконанням про вільний розвиток національних культур, які роблять свій неоціненний внесок в загальносвітовий процес, що може бути предметом для подальших досліджень.

Література

1. Акулова Н.Ю. Генезис і жанрова специфіка інтелектуального роману / Н.Ю. Акулова – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--e1aaifpcds8ay4h.com.ua/files/image/konf%208/sb8_2_21.pdf
2. Бахтин М.М. Собрание сочинений: В 7 т. / М.М. Бахтин. – М.: «Русские словари», 1997. – Т. 5. – 733 с.
3. Бергсон А. Сміх : серія «Дух і літера» / Анрі Бергсон; [упор. К. Сігова]. – К.: Наукове редагування Франко-української лабораторії гуманітарних досліджень Національного Університету «Києво-Могилянська Академія», 1994. – 168 с.
4. Голубков С. Мир сатирического произведения: [Учеб. пособие по спецкурсу] / С.А. Голубков. – Самара: Самар. гос. пед. ин-т, 1991. – 108 с.
5. Даррелл Л. Александрийский квартет: Бальтазар. Роман / Л. Даррелл / [Пер. с англ. и примеч. В. Михайлина]. – СПб.: Симпозиум, 2003. – 416 с.
6. Демина А.И. Структура и функции героя в романах Лоренса Даррелла «Александрийский квартет» и Милорада Павича «Хазарский словарь» / А.И. Демина // Вестник Самар. Гуманитар. акад. Серия: Философия. Филология. – 2011. – №1. – С 176–185.
7. Інтелектуальна проза на Заході ХХ століття. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://clyde.com.ua/l/34.htm>
8. Корженко Н. «Я (Романтика)» М. Хвильового: уполоненість «реготу зла» / Н. Корженко // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна. Сер. : Філологія. – 2007. – № 765, вип. 50. – С. 132–136.
9. Корженко Н. Смішна-несмішна пародія «романтики вітаїзму» («Лілюлі» М. Хвильового) / Н. Корженко // Філологічні науки: зб. наук. праць. – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2009. – С. 194–207.
10. Павич М. Роман как держава / Милорад Павич / [Пер. с серб. Л Савельева]. – М.: Изд. Дом «Зебра Е», 2004. – 253 [2] с.
11. Роллан Р. Собр. сочинений: В 9-ти т. / Р. Роллан. – Т. 5. – М.: Правда, 1983. – [Кола Бруньон. Лілюлі. Пьер и Люс. Истор.-лит. справка]. – 336 с.

12. Хвильовий М. Твори: У 2 т. / Микола Григорович Хвильовий; [упоряд. М.Г. Жулинського, П.І. Майданченка; передм. До 1 т. М.Г. Жулинського]. – К.: Дніпро, 1990.

13. As a writer, I was born two hundred years ago (An interview with Milorad Pavic) // Review of Contemporary Fiction. – Summer 1998, Volume 18.2 // [http:// www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/cfiction_pavic.html](http://www.rastko.rs/knjizevnost/pavic/cfiction_pavic.html) (9/03/2010)

СМЕХОВАЯ КУЛЬТУРА В ИНТЕЛЛЕКТУАЛЬНОЙ ПРОЗЕ МИКОЛЫ ХВЫЛЕВОГО

Н.В. Козырева

В статье анализируется проблема смеховой культуры в интеллектуальной прозе М. Хвильевого в контексте антропологического поворота в европейской гуманитарной мысли первой трети XX в. Акцентируется внимание на таких чертах интеллектуальной прозы, как отказ автора что-либо категорически утверждать или отрицать, стремление привлечь интеллект читателя к анализу и самоанализу; непрерывная циркуляция смыслов, относящихся к разным уровням рефлексии; наслоения в одном произведении различных литературных жанров (текст в тексте) (новелла «"Я" (Романтика)», рассказ «Лилули»). Выясняются различия интеллектуальной прозы в эпоху серьезных общественных вызовов (20-е гг. XX в.) и экспериментальной прозы во времена относительно устойчивого общественного развития на примерах творчества М. Павича и Л. Даррелла.

Ключевые слова: антропологический поворот в европейской гуманитарной мысли, культура смеха, интеллектуальная проза, ирония, «психологическая Европа», «романтика витаизма».

THE CULTURE OF LAUGHTER IN MYKOLA KHVYLOVY'S INTELLECTUAL PROSE

N.V. Kozyreva

The article analyzes the problem of the laughter culture in M. Khvylovy's intellectual prose in the context of anthropological turn in the European humanitarian thought of the first third of the 20th century. This article focuses on such features of intellectual prose as author's refusal to confirm or deny something categorically, desire to attract the reader's mind to analysis and self-analysis; continuous circulation of meanings related to different levels of reflection; fusion of various literary genres in one work (text in text) (short story «"I"(Romance)», story «Lilyuli»). The differences of intellectual prose in the period of serious social challenges (1920s) and experimental prose in times of relatively stable social development are clarified through the examples of M. Pavich and L. Darrell.

Key words: anthropological turn in the European humanitarian thought, culture of laughter, intellectual prose, irony, «psychological Europe», «romance of the vitatism».